

NOVRUZ gəlir, YAŞ gəlir

Yaradılışın mifik rəmzi Od çərşənbəsi

Mifoloji-tarixi yaddaş kodunu qoruyub saxlayan Novruz bayramı ərəfəsində Boz aya daxil olan İlxır çərşənbələrin ikincisi Od çərşənbəsi, yaxud "Üskü çərşənbə", "Atəş çərşənbə", "Xızır çərşənbə", "Üskü gecəsi", "Addı çərşənbə"dir. Od, istilik yaradılışın dörd müqəddəs ünsüründən biridir. Odun, atəşin yaranma tarixi çox qədimdir. Tarixi qaynaqlardan bilir ki, hələ ibtidai dövrlərdə insanlar şimşək çaxanda, vulkan püskürəndə, yaxud üzvi maddələrin öz-özünə yanması nəticəsində əldə etdikləri oddan gündəlik həyatda istifadə etmiş, Odu sönməkdən qorumuşlar. Bu, ibtidai insanı digər canlılardan fərqləndirən əsas faktorlardan biri olmuş, daha sonralar nitq və danışq mədəniyyəti formalaşmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, "insanın təbiət üzərində ilk qələbəsi olan od onun şüurunda və həyatında böyük dəyişikliklər yaratmış, artıq Aşel mədəniyyəti dövründə süni oadalma məişətə daxil olmuşdur".

Dünya xalqlarının mifoloji təfəkküründə Odun sakrallığı ilə bağlı süjetlər yaranmışdır ki, bunlar arasında yunan mifologiyasında Prometeyin Odu oğurlamasını əks etdirən bədii mətnlər xüsusən yer tutur. Odlu bağlı mifik düşüncə daha sonra folklorla transformasiya olunmuşdur.

Türkdilli xalqların mifik təsəvvürlərində, Azərbaycan folklorunda Od, Atəş və Günəşin sakrallığını, insan həyatındaki əhəmiyyətini səciyyələndirən ayin, etiqa, mərasimlər sistemi yaranmışdır. Təsadüfi deyil ki, əski çağlarda Oda, Günəşə inamla bağlı Ulgen tanrısına müraciətlər olunmuş və ona sitayiş edilmişdir.

Odu müqəddəs sayan əcdadlarımız sübh tezdən Günəşi qarşılamaya gəder, hündür bir təpənin üstündə tonqallar qalayır, tonqaldan məşəl götürüb evindəki ocağa od salır, möhtəşəm şadlıq məclisləri təşkil edib "Qodu-Qodu" mərasimini icra edirdilər...

Mənbələrdə göstərilir ki, "Qodu-Qodu", "Hodu-Hodu", "Dodu-Dodu", "Güdü-Güdü" erkən dövr dünyagörüşündə Günəş tanrısı-

nın adını ifadə edir. "Qodu-Qodu" mərasimi yağışın kəsilməsi və Günəşi çağırmaqla bağlı mövsüm mərasimləridir.

Əcdadlarımızın erkən təsəvvürlərində ilkin antropomorfik görüşləri ifadə edən nəğmələr də vardır ki, bunlar Günəşə inamla bağlı motivləri qabarıq şəkildə səciyyələndirir. Məsələn, "Gün çıx, Gün çıx" nəğməsində keçəl qız yağışın, buludun, sağıl qız isə Günəşin rəmzidir.

Od çərşənbəsində icra olunan erkən mərasimlərdən biri "Günəşə qurban kəsmək" mərasimidir. Mərasimi icra edərkən insanlar sübh tezdən qırmızı kəhər atı Günəşə qurban aparardılar. Hündür təpənin üstündə olan at Gün doğanda Günəşin şərəfinə qurban kəsilərdi. Erkən inanca görə, əgər kəhər at Günəşə qurban kəsilsə, Günəş Yer üzərində olan insanlara xoşbəxt həyat bəxş edər. "Günəşə qurban kəsmək" mərasimi zamanı məhz qırmızı kəhər atın kəsilməsi ilə bağlı Herodotun "Tarix" əsərində göstərilir ki, Göydə Günəş çox sürətlə hərəkət edir, qırmızı kəhər at isə Yer üzərində heyvanlar arasında sürətli

Foto A.MƏMMƏDOVUNDUR

qaçanlardan biridir. Adıçəkilən mərasim Kəlbəcər qayaüstü rəsmlərində də öz əksini tapmışdır. Bu mərasimlərin keçirilməsi heç də təsadüfi olmamışdır, çünki fəlsəfi qanunlara görə təsadüfdən zərurət doğur. Mifik təsəvvürlərə görə, insanlar Günəşi, Odu, atəşi nə qədər çox əzizləsələr, onun müqəddəsliyinə inansalar, o zaman Günəş al şəfəqlərini Yer üzərinə tez göndərər, təbiəti, suyu, torpağı tez isidər və Günəş onlara bolluq-bərəkət, xoşbəxtlik, firavanlıq bəxş edər.

İnanca görə, Od çərşənbəsində Xızır göyden yerə enib Odlu, atəşlə qovuşur və bununla da hər yeri qızdırır, bu dəfə ona "Xızır-Xızır", yaxud "Xızırha-Xızır" deyirlər. Od çərşənbəsi axşamında çillədən, əziyyətdən qurtulub rahat, xoşbəxt həyata çatmaq arzusu ilə hər evdə "Xızır atəşi" yandırılırdı

ki, bu Od kimi paklanmaq, təzələnmək inamına bağlı idi.

Mənbələrdən məlum olur ki, Od çərşənbəsində əski çağlardan xəbər verən "Pülənbəri" mərasimi ("Yanar körpü", yaxud "Nur körpüsü") keçirilirdi. Mərasimdə axşamüstü hündür tepədə kötürkən, yaxud quru ağacdən körpü hazırlanır, ona od vuran sonra kiçikdən böyüyə qədər hamını, hətta mal-qaranı da "yanar körpü"nün altından keçirirdilər. Orta əsrlərdə Azərbaycana gələn Avropa səyyahları Adam Oleari, Yan Streysin məlumatlarında Şamaxı ərazisində "Puli əmbəri" adlı daş körpünün mövcudluğu təsdiqlənmişdir.

Od çərşənbəsində "Təkə" mərasimi də keçirilirdi. Mərasimdə cavanlar iştirak edər, quru ağacdən Təkə müqəvvası düzəldib onu bəzəyirdilər. Cavanlar taxta-

dan düzəlmiş Təkə ilə birlikdə Çərşənbə tonqalının ətrafına yığılıb nəğmələr oxuyar, rəqs edirdilər. Sonra isə Təkəni götürüb kəndi, məhəllələri gəzər və belə deyirdilər: "Qışda yeyib şaxta Təkə, olub biz-biz tükleri Təkə, Təkəmə arxalıq verin, eviniz olsun abadan" və s. Bundan sonra təkəyə çərşənbə payı verirdi. "Təkə" mərasiminin keçirilməsi heç də təsadüfi olmamışdır. Türk xalqlarının mifik təfəkküründə keçici onqonu və kultu mövcud olmuşdur ki, bu tayfa və coğrafi adlarda da öz əksini tapmışdır, məsələn, Təkəli tayfası, Keçili kəndi və s.

Qədim şumerlərdə keçici müqəddəs sayılmış, ona sitayiş etmişlər. Gəmiqaya rəsmlərində keçilər həyat ağacı ilə birlikdə təsvir edilmişdir ki, bu da məhsuldarlıq, bolluq, bərəkət rəmzinə əks

etdirir. Təbətətdən məlumdur ki, keçici eti və südü müalicəvi tərkibə malikdir, bu bərədə Hippokratın əsərlərində məlumatlar var. Keçici südü bir çox vitamin və mineralarla zəngin olduğu üçün bəzən ana südünün əvəzləyicisi kimi təqdim edilir. Vaxtilə keçici südündən həmçinin cavanlaşdırıcı vasitə kimi istifadə edilmişdir.

Xalq arasında ayrı-ayrı adət-ənənələr icra edilirdi ki, onların bir qismi bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Od çərşənbəsində axşamüstü tonqallar qalınır, böyükdən-kiçiyə hamı "ağırlığım-ugurluğum odda qalsın" deyərək tonqalın üzərindən atlanır, hətta inanca görə körpə uşaqları da tonqalın üstündən keçirmək lazımdır ki, çillədə qalmasınlar. Tonqal üzərindən atlanmaq bəzi hallarda zərdüştlik görüşləri ilə əlaqələndirilir. Lakin bu doğru deyildir. Əvvəla, zərdüştlik dövründə Odu qoruyan kahinlər ağızlarını sarğı ilə bağlayırdılar ki, nəfəsləri Oda, atəşə deyib onu mürdarlamasın, çünki verilən nəfəs artıq ölü nəfəs hesab olunurdu. Elə bu səbəbdən də "ağırlığım-ugurluğum oda tökülsün, odda qalsın" ifadəsi zərdüştliyə aid edilə bilməz.

Çərşənbədə tonqal qalayarkən buraya yaş, bar verən, tüstülənən ağac parçalarını atmaq düzgün sayılır. Tonqalda daha çox kol-kos, quru odun parçası və qaratan yandırılır. Şər qüvvələr odu söndürməyə çalışır, ancaq qaratikandan qorxub yaxına gələ bilmirlər. Adətən tonqala üzərlilik də atılır ki, onun tüstüsü bəd nəzərləri məhv etsin.

Tonqalın uzun müddət yanması xeyrə yozulur, tonqalı yarımçıq söndürmək qadağandır. Hətta tonqal sönbü külə döndükdən sonra onu dağıtırdılar, ətrafına 3 dəfə cızıq çəkirdi ki, bu da evdən, ailədən ruzi-bərəkətin əskik olmaması inancına söykənirdi.

Adətə görə, çərşənbə tonqalının külü axar suya tökülməlidir.

Zərdüştlik yaranandan sonra Günəşin, Od və Atəşin sakrallığı qorunub saxlanmış, atəşin bir neçə növü ilə bağlı mərasimlər keçirilmişdir. Zərdüştilər istiliyin ilk mənbəyini Ağacın gövdəsində olan istiliyi hesab edir, onun şərəfinə "Şəhrivər", insan bədəninə və təbiətdəki istiliyin şərəfinə "Səddə", Günəş istiliyi ilə bağlı "Azərcan", ocaqlarda, atəşgahlarda olan istiliyin şərəfinə "Çırağan" mərasimlərini qeyd etmişlər.

Od çərşənbəsində süfrəyə paxlaplov və quru meyvələrdən ibarət çərşənbə xonçası qoyulur. Günəşin, atəşin rəmzi kimi şamlar, çilçiraqlar yandırılır. Qədim adətə görə, evin küncələrinə də şamlar, çiraqlar, çiraqların yanına güzgülər qoyulardı ki, çırağın işığı daha da artsın, bayram əhvali-ruhiyyəsi hiss edilsin. Bu adət "üskübəzəmə" adlanır. Bu adət çox zaman evin sonbeşiyi icra edərdi, çünki sonbeşik ocaqda qalıb nəslili, soyu davam etdirəndir.

Məlumdur ki, xalq arasında Oda salavat verilmiş, insanın yaşadığı yerə də "ocaq" deyilmişdir. Erkən təsəvvürlərdə odlu bağlı "Odu közərtmək" oyunu geniş yayılmışdır. Oyunun mahiyyətinə görə, yağışlı, soyuqlu, çovğunlu havalarda belə Od qorunur və onun sönməsinə izn verilmir.

Təsadüfi deyil ki, erkən dövrlərdə milli məişətdəki od-ocaq Qobustan qayaüstü rəsmlərində də özünə yer almışdır. Bu isə türkdilli xalqların mifik dünyagörüşündə Günəş-Od-Atəş silsiləsinin əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir.

Arzu edirik ki, Odlar yurdu Azərbaycanda Günəşin şəfəqləri daim nur saçsın, ocağınız bərəkətli olsun! Od çərşənbəmiz mübarək!

Ülkər NƏBİYEVƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin
dosenti, filologiya üzrə
elmlər doktoru